

An
Ma
str
dě
až
čti
ro
kř
ko
ep
z
v
na
st
po
si

KŘESŤANSKÝ SVĚT

Celosvětové dějiny křesťanství

MARTIN MARTY

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

roku 1625. Je na něm zpráva o křesťanském představiteli jménem Alopen, který navštívil v roce 635 dynastii Tchang. Zbytky této civilizace naznačují, že císařova knihovna se téměř vyrovnala tehdejší největší světové sbírce knih v egyptské Alexandrii. Císař Tchaj-cung (do roku 649) nechal Alopena překládat křesťanské spisy, prosazoval toleranci vůči této víře, a dokonce křesťanům pomohl postavit si svatyni. Edikt z roku 638 nařizoval, aby křesťané byli tolerováni podobně jako taoisté či buddhisté.

V době, kdy vznikal zmiňovaný památník, byly v Číně přítomny dvě křesťanské větve. Jednou skupinou byli nestoriáni. Ti byli přesvědčeni, že v inkarnovaném Kristu byly přítomny dvě různé osoby – jedna božská a jedna lidská. Dynastie Tchang se stavěla vůči nestoriánům příznivě. V jejich čele stál kněz. Druhá strana se nazývala ortodoxní a v jejím čele stál budovatel památníku a učenec. Nestoriánský vliv zeslábl, jakmile skončila dynastie Tchang, nicméně ve Střední Asii žili přívrženci tohoto směru ještě dlouho. V době tisíc let po Kristu čteme o křesťanských sídlech v patnácti významných městech. Navzdory překážkám a nepřátelům zůstávali menšinová nestoriánští křesťané ještě dlouho aktivní.

Podél Hedvábné stezky se nestoriánům příliš nedařilo, nicméně otevřela se jim nová možnost proniknout do severní Číny, kde se obrátily různé národy. Počty nemusí být přesné, nicméně z tvrzení, že po roce 1009 žádalo nestoriány o křest na 200 000 Keraitů, lze usoudit, že křesťanství určitý vliv mělo. Mnozí, kteří nejsou obeznámeni s Keraity a jinými mongolskými národy, zbystří, když zjistí, že mladík jménem Temüdzin, jež vyučoval jeden z těchto pokřtěných křesťanů, byl později znám jako Čingischán (cca 1162–1227). Čingischán se nikdy ke křesťanství nehlásil, nicméně věřící nepronásledoval. Je málo známo, že dobyl celou oblast od Pekingu po Persii a Rusko, i to, že toleroval křesťanství. I jeho vnuk Kublajchán (1215–1294) zůstal vůči křesťanům tolerantní. Jak Čingischán, tak Kublajchán zůstali oddáni šamanismu; na rozdíl od mnoha Sásánovců se ale nestali zapřísáhlými nepřáteli křesťanství.

Pokud by tento příběh vyvolával dojem, že mezi mongolskými šamanisty a křesťany existovala určitá spřízněnost, musíme to napravit a uvést příběh opačný a zmínit Timura Velikého (1336–1406). Tento násilný válečník, známý též pod jménem Tamerlán, roku 1379 dobyl Persii a v Dillí vraždil jak křesťany, tak muslimy. V likvidaci odpůrců byl

krutý a výkonný, a kamkoli zasáhla jeho moc, tam zlikvidoval zbývající nestoriány i jakobity – druhý křesťanský směr. Někteří křesťané, kteří odvozovali svůj původ od apoštola Tomáše, přežili na malabarském pobřeží Indie a o něco více jich přetrvalo v jednom městě na horním Tigridu. Nemůžeme ale hovořit o ničem víc než o „přetrvání“. Když významná křesťanská střediska Východu – Jeruzalém a Antiochie – padla do rukou muslimů, a zejména když muslimští Turci dobyli roku 1453 hlavní město říše na Východě Konstantinopol, skončila první asijská epizoda, která trvala půl druhého tisíce let.

ZÁPADNÍ ASIE, ASIA MINOR

Asijský příběh obsahuje líčení o geografické expanzi na východ – o stěhování, konverzí i pronásledování. To byly vnější znaky křesťanské existence. Více nás ale přitahuje vnitřní život křesťanských obcí v západní Asii, neboť ten více ovlivnil pozdější globální křesťanství. Všimli jsme si, že asijské církve vynalezly určité formy vlády v církvi – kupříkladu biskupský úřad. Ještě důležitější je ale pro nás vyprávění o křesťanské potřebě vymezit učení a o konfliktech, které pokusy o toto vymezení vyvolávaly. Asijské křesťanství bylo úrodnou půdou pro formulace věrouky, jež jsou známy jako „vyznání víry“. Těmito formulacím se věnovali teologové. Různá vyznání víry byla přijímána oficiálními koncily. Potřeba formulovat vyznání víry byla zčásti vyvolána skutečností, že křesťané a Židé se od sebe začali vzdalovat v otázce, jak víra v lidského Ježíše jakožto Pána souvisí se synagogálním židovstvím. Toto židovství bylo pochopitelně rovněž monoteistické, nicméně většina Židů nemohla přijmout, že by Ježíš mohl mít podíl na božství.

OPĚT KŘESŤANÉ A ŽIDÉ

Tato část příběhu nás nutí vrátit se zpět k počátkům, do roku 70, kdy byl zničen jeruzalémský chrám. O několik desetiletí později, v letech 132–135, Římané potlačili mesiánské povstání, vedené Šimonem bar Kochbou, a Židé museli opustit zničený Jeruzalém. Chrám byl nena-

hraditelný, nicméně místa, na nichž se Židé shromažďovali ke studiu, synagogy, byly přenosné. Staly se místem diskusí – a také místem rozdělení – mezi Židy a křesťany, ať už šlo o křesťany ze Židů či z pohanů. Křesťanští myslitelé vyčítali Židům, že odmítli Ježíše jako svého Spasitele. Pak následovala přehnaná a smrtící tvrzení: že Židé jsou vrahy Krista, že jejich děti musí trpět kvůli svým předkům, kteří zabili Krista, že židovský zákon a židovské tradice by se už neměly dodržovat. Představitelé Židů zareagovali tím, že potvrdili svá zděděná stanoviska. Tím se vyrovnali s křesťanskou výzvou. Sporadicky spolu ještě někdy Židé i křesťané četli Písmo, jak jsme to viděli v Edesse, a někteří křesťané se ještě po století či více snažili dodržovat židovský zákon. Nicméně propast mezi Židy a křesťany se prohlubovala, a když se křesťané později v římské říši dostali k moci, začali Židy pronásledovat.

Když se později východní křesťané snažili formulovat vlastní cestu, činili tak někdy pod vlivem židovského dědictví. Spolu s Theofilem z Antiochie se odvolávali na postavy Abrahama a Mojžíše, aby doložili, že biblické svědectví je nadřazeno řecké filozofii. Z druhé strany byla rodící se ortodoxie ohrožována Markionem (cca 110–160), bohatým loďářem, který začínal jako pravověrný křesťan, leč kolem roku 144 byl prohlášen za heretika a exkomunikován. A podle všech měřítek (vyjma svého vlastního) heretikem skutečně byl. Jeho hnutí se uchytilo v Arménii, Arábii a ve vesnicích kolem Damašku. Rychle se šířilo a přetrvalo dvě století. Jeho myšlenky ožívaly i v dobách moderních. Markion vycházel z Pavlových spisů a vyhrocoval své interpretace tak, že se jeho hlavním tématem stal antijudaismus. Prosazoval radikální rozpojení Starého a Nového zákona. Jeho Ježíš se velmi lišil od Ježíše, který vycházel z víry Izraele. Jeho Ježíš zjevoval pravého Boha, který byl podle Markiona neznámý, dokud se Ježíš neobjevil. Starozákonního Boha prohlašoval za demiurga, který sice nebyl ďáblem, ale nebyl ani dobrý. Paradoxně lze říci, že Markion byl tvůrčí silou, neboť v oné době nikdo nepřinutil křesťany promýšlet povahu zla a význam Ježíše Krista tolik jako on.

Křesťané byli Židy obviňováni, že mají dva bohy; proto museli nějak vyjádřit, že zůstávají monoteisty. To zavdalo příčinu pro formulování vyznání víry, jež byla doplněním biblických příběhů. Theofilos udělal hodně pro to, aby se na vyznáních začalo pracovat. Tvrdil, že neviditelný Bůh je jako Logos (Slovo) přítomen v lidském Ježíšovi. Pavel ze Samosaty

(200–275), další z antiochijských biskupů, přidal kolem roku 260 určité vylepšení. Jeho styl vlády stojí za povšimnutí – dokládá totiž, jak se církev stávala složitější a jak její představitelé začínali více a více usilovat o moc. Pavel zadal práci spoustě tajemníků i výrobcům nábytku, kteří mu zhotovili vysoký trůn i uzavřenou komůrku na modlitby. Pavla doprovázel tělesný strážce. Tento biskup pevně zastával názor, že Ježíš byl plně člověkem, a tvrdil, že do světa nevstoupil jako božský Logos nebo Duch, ačkoli byl takto později pomazán. Podle kritiků biskup Pavel tvrdil, že „Ježíš pochází zdola“, protože se nenarodil jako Logos z Ducha svatého. Na rozdíl od ostatních biskupů odmítal tvrzení, že Ježíš „sestoupil shůry“. Pavel ovšem nastolil celou řadu otázek, které ostatní biskupové nemohli ponechat bez povšimnutí.

Pavel ze Samosaty byl obviňován, že zneužíval svého úřadu, že se choval nemorálně a že špatně učil o Kristu. Kritikové zahájili palbu a na synodu konaném v roce 286 Pavla odsoudili a sesadili. Překvapivé bylo, že sváříci se křesťané se obrátili na císaře Aureliána, který si byl vědom rostoucí moci křesťanů, nicméně znal i své vlastní meze. Proto soudem pověřil jiné biskupy. Ti Pavla opět odsoudili, nicméně jeho důraz na lidství Ježíšovo a na božský Logos ho přežil a nadále zabarvoval antiochijskou teologii (v protikladu k egyptské, přesněji řečeno alexandrijské) při jejích pokusech vyřešit vztah Ježíšova lidství a božství. Pavel a další teolog – Sabellius – sice ve sporech nezmohli, nicméně to, oč jim šlo, prosadili: Ježíš byl naplno člověkem a nikdo se neodvažoval popírat, že měl lidské tělo. To pak určilo program dalších koncilů.

CÍSAŘOVÉ FORMULUJÍ UČENÍ

Nyní se musíme obrátit k vývoji v říši, protože to byla císařská moc, jež sehrála významnou roli při formulování nauky. Nejvýznamnější obrat, jenž určil správu křesťanstva na mnohá staletí, se udál na nejzápadnější výspě Asie a na dlouhou dobu ovlivnil křesťanská společenství po celém světě. Centrem říše bylo tehdy Byzantium. Mluvili jsme o takových ohniscích křesťanství, jako byla Edessa, mluvili jsme o Pekingu, Dillí a Persii, nicméně nic z toho se nemůže svou důležitostí rovnat bodu, kdy vstoupil na scénu císař Konstantin (cca 285–337) a jeho vladařští

následovníci. Doposud jsme hovořili o biskupech a teozích, uctívačích a mučednících, kteří byli často obětmi mocných. Křesťanský příběh se ale někdy soustřeďuje na muže činu, na nositele královských korun, na ty, kdo vládnou mečem. Někdy v něm hrají svou roli ničemové, a nejen ti, kteří usilují o nebeské království, ale i ti, kdo usilují o království pozemská. V křesťanském příběhu sehráli roli ti, kdo se modlili k lidskému Ježíši jako Pánu, ti, kdo si nárokovali jeho moc, i ti, kteří si dali znamení Ježíšovo na své korouhve, na svou výzbroj či na svůj trůn.

O Konstantinovi se ví, že svému oblíbenému historiku Eusebiovi (cca 263–339) vyprávěl o vidění ne-li přímo nebeského království, tedy alespoň z nebes. Před významnou bitvou roku 312, kterou svedl s Maxentiem (278–312), s nímž bojoval o trůn, pohlédl k nebesům (byla snad pro něj stále ještě sídlem jeho dřívějšího boha, totiž slunce?), zaslechl hlas a ve vidění spatřil písmena chí a ró, tedy první dvě písmena slova Kristus. Slova, která slyšel, zněla: „V tomto znamení zvítězíš.“ A protože císař skutečně zvítězil, považoval toto vidění za projev Boží přízně, která mu přinesla vítězství. Na tomto místě nemůžeme řešit otázku, zda bylo jeho obrácení úplně či opravdové; důležité je, jak naložil s mocí, kterou díky tomuto vítězství získal. Králové a císaři byli do té doby buď pronásledovateli křesťanů, případně křesťanství tolerovali nebo ignorovali. Nyní se karta obrátila a císař si nárokoval moc a vykonával ji *pro* církev a *skrze* ni – tak, jak jí rozuměl a jak se mu zdálo.

Konstantin potřeboval hlavní město. Volba městečka na Bosporu zvaného Byzantium, pro něž se rozhodl roku 330, se ukázala jako geniální tah. Geniální byl proto, že šlo o snadno hájitelný bod, jenž byl na nejuvchodnější výspě staré římské říše a na nejzápadnějším místě Asie. Městu, které rychle bohatlo, dal své jméno – Konstantinopol. Jeho staré chrámy postupně nahradil křesťanskými kostely, jimž kralovala Hagia Sofia. Říše se v Malé Asii obracela od pohanství ke křesťanství, nicméně podle dobových záznamů zase naopak křesťané přebírali některé pohanské zvyky – kupovali si amulety, radili se s věštcí a směšovali staré náboženské tradice s novými. Prvním dnem týdne se stal „den slunce“ (Sunday v angličtině, Sonntag v němčině) a Vánoce byly stanoveny na 25. prosinec – den, kdy se slavilo „neporazitelné slunce“, *sol invictus*. Císařská moc nyní zasahovala do jmenování biskupů a biskupové naopak radili císaři. Po smrti Konstantinově se ukázalo, jakou houževnatost mají stará

náboženství. Císař byl považován za apoštola poslední doby a senát ho prohlásil za božského. Platí ovšem, že nikdo neudělal tolik pro nastavení dalšího směřování občanských a náboženských záležitostí křesťanského světa jako právě Konstantin. Uplyne čtrnáct století, než někteří lidé začnou Konstantinovo řešení – tuto nedefinovanou fúzi církevní a státní moci – radikálně zpochybňovat a na některých místech pomalu nahrazovat odlišným uspořádáním.

Mnohé aspekty křesťanského života císaři unikaly. Jelikož byl zvyklý vládnout mocí, brzy císařskou moc nasměroval tak, aby sloužila církvi, kterou dostal svým způsobem pod vlastní kontrolu. Jeho matka Helena putovala po Svaté zemi a tvrdila, že objevila kříž, na kterém zemřel Ježíš. Zájem o Svatou zemi a putování do ní začalo být módou i vášní. Netrvalo dlouho a její syn byl přizván, aby zasáhl do církevních sporů. Císař začal působit jako laický teolog, vyjednávác a rozhodčí postupně i tam, kde k tomu zván nebyl – pokud se tak rozhodl. Brzy prosazoval určité formy uctívání a prosazoval správné učení, tj. učení biskupů, které měl v oblibě. Podobně jako jeho pohanští předchůdci poskytovali výsady civilnímu náboženství a chránili je, Konstantin nyní přijal křesťanství a usiloval o jeho prospěch. Pokud se znesvářené snahy neměly kam obrátit, byl jim k dispozici a při každé podobné příležitosti rozšířil svou moc. Nalezl způsob, jak řešit náboženské otázky a rozpory: svolal církevní koncil.

Zde se tento příběh vrací k vytváření věroučných vyznání v západoasijském křesťanstvu. Důležitým místem se stala Nicaea v Malé Asii. Tam se roku 325 biskupové shodli na řadě formulací o božské Trojici v podobném kontextu, s jakým jsme se setkali již dříve v Antiochii a v oblastech na východ od ní. V této situaci zdůrazňoval Arius (cca 256–336) velmi výrazně lidství Kristovo. Jeho klíčovým výrazem bylo slovo „zrozený“ – pokud se Ježíš zrodil z Otce, jak tvrdila věroučná formulace, pak měl počátek a musel být podřízený Bohu Otci, který žádný počátek nemá. Svou při však prohrál. Biskupové, kteří zvítězili – vedl je Afričan Athanasius (cca 296–373) –, se rozhodli nepřijímat zpět do církve kající stoupence ariánství a prohlásili je za heretiky. Konstantin se pokusil zasáhnout, leč ani on nebyl úspěšný. Císař ovšem slavil velký úspěch v tom, že pomohl východní části říše nabýt větší důležitosti než západní. O učení se nadále rozhodovalo na východě.

Jeden z císařských potomků, Julián Odpadlík (331–363), se sice proti doktrínalním i občanským ustanovením bouřil, nicméně křesťanský důraz nakonec převážil a vydržel po celá staletí. Císaři, kteří následovali po Juliánovi, hájili teoretickou svobodu věřit či nevěřit v Ježíše Krista. V praxi ovšem často spoléhali na donucování, a tak se císař kdysi pronásledované sekty křesťanů stal nyní sám pronásledovatelem. Za císaře Theodosia I. (cca 346–395) byly roku 391 zrušeny pohanské obřady, nicméně pohanství i nadále přežívalo v ústraní. Císařové začali brzy organizovat koncily, které rozhodovaly o učení, a pak dohlíželi na to, aby se rozhodnutí koncilů dodržovala. Tento dohled nabýval na důležitosti, protože konflikty ztěžovaly občanům hledání jednoty a společného zájmu. Mnozí byli přesvědčeni, že kdyby zastávali bludné učení, duše pod jejich správou by čekalo věčné zatracení.

KONCILY A KRÉDA DEFINUJÍ VĚROUKU

Nástrojem, jehož pomocí se císařové a biskupové snažili rozhodnout mocenskými způsoby o pravdě, byly církevní koncily, jimž se říkalo „ekumenické“, protože se měly týkat celé církve na celém světě. Po nikájském koncilu se konalo ještě šest dalších, které se označují za ekumenické. Dnešní historik vnímá určitou potřebu se za ně omluvit a vysvětlit, oč na nich vlastně šlo. Teologové, jimž se podařilo proniknout do tehdy běžných řeckých pojmů, které překládáme jako „podstata“, „esence“, „přirozenost“ a „osoba“, vnímají, že moderním čtenářům nebude stačit, pokud spory tehdy vedené pouze letmo zmíní. Velká většina dnešních lidí patrně jen pokrčí rameny, rychle otočí několik stránek v touze vrátit se až tam, kde se příběh začne nějak týkat reálného světa. Ale ať už se nám to líbí či ne, velká část tohoto příběhu se týkala světa, který byl tehdy reálný.

Z líčení tehdejší doby se dovídáme o venkovanech, kteří u holiče nebo v řeznictví celé hodiny rozebírali otázku, jak mohl být člověk Ježíš „Božím Synem“ nebo „Bohem“. Spory plodily hořkost, a někdy dokonce války a panovníci byli někdy závislí na tom, jak dopadlo hlasování o věrouce. Diskuse, které nám dnes připadají zpozdlé a nepochopitelné, byly podstatou intelektuálního a politického života. Zaváděl se zcela nový slovník, který málem nahradil biblickou řeč. Nikájské vyznání, přijaté na

nikájském koncilu, podepsali všichni biskupové vyjma dvou. Nicméně nedlouho po podpisu se biskupové začali opět přít, takže brzy se začalo debatovat více o tom, co Nikája rozhodla, než o tom, co původně vedlo ke svolání tohoto koncilu. Bylo ovšem těžké bojovat proti císaři Konstantinu, který se až do konce svého života mohl radovat ze svého vítězství. Po jeho smrti se ovšem obě strany do sebe pustily s velkým gustem – a bylo tedy třeba svolat další koncily.

Začala být naléhavá i jiná témata než dvě přirozenosti Kristovy. Eusebius z Cesareje, historik, který se snažil zalíbit se císaři svými zprávami a rozborů, pomáhal vytvářet teologii, jež by legitimizovala moc. Snad by bylo lépe říci: teologii vyjadřující poměr dvou mocí. Císař byl světským či časným obrazem Božím, zatímco církev představovala nebe mezi pozemšťany. Následovníci Aria, jenž pocházel z Alexandrie, stále představovali přitažlivý a silný směr zdůrazňující Kristovo lidství. Proti nim vystupoval Athanasius, působící i na asijské půdě, ale i v samotné Alexandrii, tedy v Egyptě, a tedy v Africe, odkud pocházel. Pak zde byl Basil Veliký (cca 329–379), biskup z Cesareje, který vynakládal velké úsilí na boj s heretiky a přiměl biskupy, aby se domluvili na více prvcích než kdykoli dříve. Jeho bratr Řehoř z Nyssy (cca 330 – cca 395) a kolega, Řehoř z Nazianzu (330–389) – těmto třem se říkalo „kappadočtí otcové“ podle místa jejich působení – přesvědčili východní církev, aby souhlasily s tvrzením, že Ježíš a Otec byli „jedné podstaty“, ale že existují tři oddělené „osoby“ – Otec, Syn a Duch. Na následném koncilu v Chalcedonu (451) byly tyto záležitosti definitivně „uzavřeny“ – ovšem rozhodně nikoli k trvalé spokojenosti všech.

TRIUMF KŘESŤANSTVA

Mocná imperiální teologie a církevní život vedly k rostoucí nezávislosti a autoritě východní církve. Konstantinopol se stala na mnoho století hlavním střediskem křesťanského vlivu a organizace. Říše spolu s církví ovládala životy věřících. Konstantin pochopil, že chce-li vládnout říši, musí ovládat církev. To znamenalo, že se musel snažit působit skrze biskupy, rozptýlené představitele církve, kteří byli pro svou rozptýlenost v nevýhodě, pokud se s císařem dostali do konfliktu. On i jeho nástupci

se postarali o to, aby biskupové nemohli konkurovat císařské, tedy jeho vlastní moci. Císařové potřebovali vnitřní jednotu říše, protože museli odrazet útoky okolních nepřátel – kupříkladu perských Sásánovců ve čtvrtém století. Říše pomalu a postupně ztrácela území na východě.

Možná bychom očekávali, že po triumfu křesťanství nastanou slavná léta. Theodosius I. chtěl přidat říši vnější lesk, a proto prohlásil křesťanství za jediné oficiální náboženství, zakázal pohanství a začal je pronásledovat. V prosazování křesťanství se ale nikdo nevyrovnal císaři Justiniánovi (527–565). Byl to největší z panovníků své doby. Narodil se v rolnické rodině, byl však velmi nadaný a nabyl značného vzdělání. Jako vladař se rozhodl potlačit všechny stopy po pohanství. Spolu s církevními představiteli se věnoval uctívání, jež vrcholilo formální „Božskou liturgií“ – oslavami, jež se konaly ve vyzdobeném kostele, naplněném ikonami. Tato liturgie začínala procesími o velkých svátcích. Církevní budovy měly představovat nebe na zemi. Velcí autoři hymnů přispívali ke kráse uctívání. Kdokoli by poměřoval křesťanství jeho původní podobou, galilejskými předky a Ježíšem, by musel být zklamán. Zato ti, kteří oslavovali Krista v jeho nádheře, se museli cítit povzneseni.

Je snadné pochopit, proč představitelé říše tento vývoj vítali – sloužil totiž moci. Světská moc říše měla být nahrazena něčím, co bylo jednoznačně chápáno jako křesťanský stát. Nicméně v hlavním městě vypukly „justiniánské nepokoje“ a vzpoura, vedoucí k velké zkáze. Byla zapálena dokonce i velkolepá Hagia Sofia, která byla ovšem později obnovena s ještě větší nádherou. Justinián už byl ochoten ustoupit a odebrat se do exilu, nicméně jeho císařovna Theodora (500–548) s tím nesouhlasila. Justinián na ni dal, sestavil armádu a poslal velitele Belisaria, aby povstání potlačil. Tento krok vedl ke smrti třiceti tisíců lidí. Justinián dokázal být krutý. Je ale znám spíše jako ten, kdo (roku 529) uspořádal říšské zákony do Justiniánova kodexu. Ti, kdo podle jeho pokynů zákony revidovali, z nich odstranili vše, co by mohlo křesťanům působit jakékoli potíže. Zatímco Konstantin vládl mečem a budoval města, Justinián vládl perem a budoval chrámy. Zbavil rovněž církevní úřady různých povinností a spojil je s mnohými poctami. Sám sebe považoval jak za vládce církve, tak za vládce říše.

Nikdo se nemůže domnívat, že v tom byl Justinián sám. I Theodora vykonávala císařskou moc nad církví. Byla to schopná žena silné vůle.

Palác v Konstantinopoli proměnila ve velký klášter pro mnichy, kteří podobně jako ona odmítali formulaci o dvou přirozenostech Kristových, kterou přijal roku 451 koncil v Chalcedonu. Spolu se svými následovnicí prováděla drobné změny v liturgii a zaváděla do ní formulace, jež vyjadřovaly její teologické názory. Císařovna ovládala i zaměstnance biskupů a s biskupskou autoritou vysílala ty, kdo hájili její teologické přesvědčení. Říkalo se jim monofyzité, protože zastávali názor, že Ježíš neměl dvě, nýbrž jen jednu „přirozenost“. Tvrdilo se, že tento směr vysvětlil na 100 000 kněží, vesměs východně od Edessy. Theodora zemřela roku 548, ale boje o monofyzitismus pokračovaly i po její smrti.

EURASIE A VÝCHODNÍ CÍRKEV

Dráhu východní církve určovaly čtyři patriarcháty – cařihradský (konstantinopolský), antiošský, jeruzalémský a alexandrijský, který ležel v Africe. Území, na němž uplatňovaly svou autoritu, zahrnovalo Malou Asii, Blízký východ, Egypt, Rusko, Ukrajinu, Řecko a Balkán (mnozí mluví o „řecké“ církvi). V šestém století – za císaře Justiniána – byla tato říše celistvá, nicméně o století později dobyli muslimové tak velké území, že křesťanská ortodoxie se na Východě stala menšinovou církví. Vládly muslimské chalífáty. Církev nejenže byly v menšině, ale navíc byly rozdělené mezi sebou. Nestoriánská asyrská církev žila v napětí s pěti monofyzitskými církvemi, uskupeními, jež nepřijala výsledky Chalcedonu. Pokud všechna tato uskupení zahrneme pod jedno označení, můžeme hovořit o byzantské církvi, jež trvala od roku 527 do roku 1453, kdy Cařihrad padl do rukou Turků.

V devátém století bylo již těžko možné hovořit o jednotné říši. Konstantinopol se vzdalovala od Říma, či spíše Řím se vzdaloval od Konstantinopole. Jednou ze silných stránek Východu bylo uctívání ikon – obrazů křesťanských světců, které byly dle některých kritiků modlářsky uctívány. Roku 726 zaútočil proti ikonám císař Lev III.; dostal za to přívlastek „Ikonoklast“ neboli „Obrazoborec“. Ikony měly přirozeně své zastánce, z nichž nejvýznamnější byl Jan Damašský (cca 675–749). Mnozí tohoto muže prohlašují za nejhlubšího z východních teologů. Jan našel způsob, jak prokazovat ikonám úctu, ale vyhnout se modlářství a pověrám.

Koncil z roku 843 obrazoborce odsoudil; křesťané na Východě vesměs ikony ctíli. Na konci dlouhého procesu, který se jevil jako náhlý pouze v desetiletí, v němž vyvrcholil, došlo ke schizmatu z roku 1054. Západní a východní církve se rozdělily. Východní církev zůstala asijská a východoevropská. Křesťanstvo zůstalo rozdělené až do našich dob.

Pokud jde o východní Evropu, stojí historici před dilematem. Hranice, která rozděluje eurasijský světadíl, se zpravidla umísťuje na Ural; je však nejasná a pohyblivá. Východní pravoslavná církev leží ovšem z velké části v Evropě. Protože se ale správa této církve, její teologie, právní ustanovení, liturgie a celkový „ráz“ velice liší od západní církve, budeme i nadále spojovat pravoslavnou církev s asijským dědictvím. Věnovali jsme pozornost hnutím, která vyšla z Cařihradu nebo ještě dříve z Antiochie a jež pronikla až do čínského Pekingu nebo na Malabarské pobřeží Indie. Východní ortodoxie konala misii mezi Slované a díky ní vznikly slovanské církve. Toto dílo započali dva bratři, Cyril (827–869) a Metoděj (825–884). Jeden byl učenec, druhý byl organizátor. Roku 862 požádal moravský kníže Rastislav byzantského císaře o křesťanské učitele, kteří by mluvili slovanským jazykem a kteří by v tomto jazyce i vyučovali. Tito dva bratři k tomu byli ochotni a užívali slovanského jazyka i při bohoslužbě. Jejich hlavní úsilí o obrácení Slovanů narazilo na překážky a ani jeden z nich by v okamžiku své smrti nepovažoval své dílo za úspěšné. Nicméně přeložili řecké texty do slovanského jazyka a vynalezli kyrilici, čímž připravili nástroje pro své úspěšnější následovníky. Někteří z nich působili v Srbsku a po roce 867 tam získali konvertity. Srbové i Chorvati, Češi i Bulhaři i další národy uctívají po staletí Cyrila a Metoděje jako své světce.

V dramatickém závěru přinesla tato východní misie ovoce, když se v Kyjevě obrátila kněžna Olga (cca 890–969) a později její vnuk Vladimír (960–1015). Došlo k tomu nedlouho před rokem 988. Kyjevská církev byla spravována z Konstantinopole a její představitelé přijali byzantskou pravoslavnou liturgii, církevní praxi i teologii. Potomci těchto průkopníků rádi vzpomínají, že Vladimír se snažil myslet na tradice spjaté s Ježíšem a kladl důraz na péči o chudé a nemocné. Někteří lidé považují jeho přístupy za nejpokročilejší sociální program křesťanstva tehdejší dob. Vladimíra prohlašovali za „rovného apoštolům“. Pozoruhodné a příznačné bylo, že když zrušil trest smrti, jeho synové odmítli

bojovat proti příbuznému, který se pak jednoduše ujal moci – a nechal Vladimírovy syny popravít.

V následujících staletích se objevili mystičtí „otcové“, zejména svatý Symeon (949–1022), nazývaný „Nový teolog“. Založil několik klášterů v okolí Konstantinopole. Jako opat byl příliš přísný; vynikl však jako autor duchovních traktátů. Společenství sice neopustil, nicméně tvrdil, že pokud mají lidé silného duchovního vůdce, mohou se sami vydat za spásou – pokud budou dostatečně ukázněni a povedou asketický život. Byl uctíváčem Božského Světla a jeho mysticky psané spisy byly velice rozšířené.

Východní církev je spjata s řadou ironických jevů. Byla podřízena císaři, který vždy usiloval o jednotu. Tato církev byla dědičkou církevních koncilů, které formulovaly základy jednoty. A přece museli její představitelé po staletí čelit schizmatům a kacířství. Věřící se dělili na pravoslavné (ortodoxní), nestoriány a monofyzity. U některých témat šlo o jednotu v jiném slova smyslu. Tak Symeon a později Gregorios Palamas (cca 1296–1359) zdůrazňovali jednotu, které člověk dosahuje s Bohem v mystickém prožitku. Pozoruhodné je rovněž široké přijetí, jehož se dostalo Božské liturgii. Maximus Vyznavač (cca 580–662) shrnuje: „Svatá Boží církev je sama o sobě symbolem smyslového světa jako takového. Chrámový svatostánek představuje nebe a nádhera hlavní chrámové lodi představuje zemi. Podobně svět je chrám, protože k němu patří nebe, jež odpovídá svatostánku, a nádhera země odpovídá chrámové lodi.“ Slavení Božské liturgie bylo často inspirujícím a podpůrným prvkem, neboť východní církev musela v nadcházejících staletích čelit nemilosrdným protivníkům.

Když přemýšlíme o křesťanech v různých oblastech Dálného východu, vidíme, jaké důsledky měla jejich neschopnost najít nějakého vůdce podobného Konstantinovi, který by hájil jejich věc. V Persii nebo v Číně církev takového vůdce nenašla a byla vydána na milost a nemilost dobyvatelům a různým střídajícím se dynastiím, které nebyly všechny stejně tolerantní jako někteří z mongolských vladařů. Nestoriáni, kteří neměli výrazného vůdce, působili mezi nomády, jako byli Keraité. Dále na západ pomohli mučedníci, autoři věroučných vyznání a liturgií, budovatelé říše i umělci a uctíváči ikon rozvinout v církvi i v říši takové formy církevního života, které vydržely celá staletí, byť se jejich styl postupně měnil.

Církev v těchto západnějších oblastech přežila i pád Cařihradu v roce 1453. Tehdy vyzývatelé přicházející zvenčí, muslimové vládnoucí mečem a bojující za svou věc, dobyli celou tuto oblast a podrobili si asijské a východní církve. Jedna epizoda skončila, byt' kolem roku 1500 začala další. To je ale zcela odlišný příběh, kterému budeme později věnovat samostatné líčení.

3.

PRVNÍ AFRICKÁ EPIZODA